

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 1, March 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Arařtırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 02.03.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.03.2021

DOI: 10.30692/siad.890024

**OSMANLI SU MEDENİYETİNİN BİR TEMSİLCİSİ: ALDANZADE HACI
OSMAN ÇEŞMESİ VE ONARIMI**

*A Representative of the Ottoman Water Civilization: Aldanzade Hacı Osman Fountain and
Its Repair*

Seda ŞİMŞEK TOLACI

Dr. Öğr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi

Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-1881-186X

sedatolaci@sdu.edu.tr

Mehmet Ali KARAGÖZ

Arş. Gör.

Gebze Teknik Üniversitesi

Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-8801-5658

mehmetali.karagoz@hotmail.com

Atf/Citation: Seda Şimşek Tolacı, Mehmet Ali Karagöz, (2021) “Osmanlı Su Medeniyetinin Bir Temsilcisi: Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi ve Onarımı”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.1 Mart 2021 s.129-144.

Öz: Çeşme yapıları Türklerin tarih boyunca meydana getirdikleri imar faaliyetlerinden bir tanesidir. Toplumun temel ihtiyaçlarından olan su gereksiniminin devlet ya da hayırseverler eliyle karşılanması farklı dönemlerde farklı tipte çeşme yapılarının inşa edilmesini sağlamıştır. Isparta il merkezinde 20. yüzyıla kadar çok sayıda çeşme yapısı bulunurken, bunlardan çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kentte bulunan Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi de bunlardan bir tanesidir. Osmanlı Döneminde İnşa edilmiş olan yapı, basit mahalle/sokak çeşmeleri tipolojisine dâhil edilebilecek kültürel miras değerlerimizdendir.

Çalışma kapsamını, çeşitli nedenlerde hasar gören bu yapının onarımının gerçekleşmesi için gerekli projelendirme aşamaları ve uygulama sonucu oluşturmaktadır. Uygulama öncesinde analitik rölöve çalışması, restitüsyon ve restorasyon projeleri, müdahale uygulama önerileri hazırlanmış, geliştirilmiştir. Verilerin toplanması ve

değerlendirilebilmesi için gerekli olan literatür araştırmaları, ölçümleme ve krokilendirme dahil olmak üzere gerekli tüm alan çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Hazırlanan çalışmalar, projeler ve raporları müdahale yöntemleri ve fotoğraf albümü ile birlikte ilgili kurula (Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü) sunulmuş, onaylanan proje sonrasında yapı, gerekli izin alınması ile Isparta Belediyesi aracılığı ile hasarı oluşturan ilgili firma tarafından, proje dâhilinde, en az müdahale ile onarılmıştır. Böylece inşa edildiği dönemin izlerini taşıyan ve sahip olduğu bozulmalarında giderilmesi ile özgünlük değeri artan tescilli bir eser daha gerçek sahipleri olan mahalle kullanıcılarına, tarihsel süreçte belleklerinde yer aldığı şekli ve özgün işleviyle yeniden sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi, Koruma, Restorasyon, Osmanlı Dönemi, Isparta

Abstract: Fountain structures are one of the development activities that Turks have carried out throughout history. Meeting the water requirement, which is one of the basic needs of the society, by the state or philanthropists enabled the construction of different types of fountain structures in different periods. While there were many fountain structures in Hacı Osman the city centre of Isparta until the 20th century, very few of them have survived to the present day. The Aldanzade Hacı Osman Fountain in the city is one of them. Built-in the Ottoman Period, the building is one of our cultural heritage values that can be included in the simple neighbourhood/street fountains typology.

The scope of the work consists of the project design stages and application results required for the repair of this structure, which has been damaged for various reasons. Before the application, analytical survey study, restitution and restoration projects, intervention application suggestions were prepared and developed. All necessary field studies were carried out, including literature research, measurement and mapping required for data collection and evaluation.

The prepared works, projects and reports were submitted to the relevant board together with the intervention methods and photo album, after the approved project, the building was repaired by the relevant company that caused the damage through Isparta Municipality, within the project, with minimal intervention. Thus, a registered work that bears the traces of the period in which it was built and whose originality value increased with the elimination of its deterioration, was presented to the users of the neighbourhood, who are more real owners, with the form and original function it was in their memories in the historical process.

Keywords : Aldanzade Hacı Osman Fountain, Conservation, Restoration, Ottoman Period, Isparta.

Isparta Kenti ve Tarihsel Gelişimi

Isparta kenti, Türkiye’de, Akdeniz Bölgesinde, Göller yöresinin merkezinde konumlanmıştır. Kenti, doğudan Konya, güneyden Antalya, güneybatıdan Burdur, batıdan ve kuzeyden Afyon illeri çevirir. Karasal iklime sahiptir. Kente dair ilk yaşam tarihi, yazılı tarih öncesi bir dönem olan Üst Paleolitik dönemdir. Luvi ve Arzava topluluklarına ev sahipliği yapan Kent; Frig, Lidya, Pers, Bergama Krallığı, Roma, Bizans, Selçuklu, Hamidoğulları Beyliği ve 1390’da I. Beyazıt döneminde Osmanlı yönetimine girmiştir. Kent, bu dönemde merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletinin bir sancağı olmuş, 19. yy. da ise Konya vilayetine bağlanarak Hamid sancağının merkezi durumuna getirilmiştir. Bu nedenle de bir dönem Hamidabad diye anılmıştır. Cumhuriyet’le birlikte il durumuna getirilerek Isparta adını almıştır (Günyol, 1982).

Isparta’nın, günümüzde Belönü Çayı’nın kenarındaki Sülübey Mahallesi olarak bilinen alanda kurulduğu kabul edilmektedir. Tarih boyunca kentsel gelişiminin yine Belönü Çayı’nın her iki kıyısında ve çay boyunca doğu ve batı yönlerine doğru devam ettiği görülmektedir. Cumhuriyet Döneminde ise Isparta kenti; önce güney sonra doğu ve batı yönlerinde gelişme göstermiştir (Kayalı, 2005).

Günümüzde Isparta kentinin tarihi dokusunun yoğun olduğu mahalleler; Yenice, Doğancı, Turan, Kurtuluş, İskender, Çelebiler, Kutlubey, Gazi Kemal, Kepeci, Karaağaç, Halife Sultan, Hisar, Gülcü, Sülübey, Emre, Keçeci (Leblebici) ve Dere Mahalleleridir. 20. yy. başından mübadele yıllarına kadar Isparta’nın mahallelerinde farklı etnik grupların yaşadığı bilinmektedir (Şenol, 2006). 1923’te yürürlüğe giren Mübadele Kanunu’yla gayrimüslimlerin Türkiye dışına çıktıkları, Rum ve Ermenilerin Isparta’daki evlerini terk ederek Müslümanlara bıraktıkları bilinmektedir (Bayındır Goularas, 2012).

Isparta’nın tarihi kent dokusu, günümüzde de Isparta’nın kent merkezini teşkil etmektedir. Günümüzde Isparta’nın kentsel merkezi olan Aksu, Hastane ve Fevzi Paşa Caddeleri ile Belönü

Çayı arasında kalan alan; camileri, bedesteni, çarşısı ve hamamları ile Geleneksel Türk Kenti'nin "Çarşı" diye adlandırılan kentsel merkezi olduğunu göstermektedir. Kentin günümüzdeki tarihi merkezi, 14.10.1977 tarihinde II. ve III. derece sit alanı kabul edilmiştir.

Çeşme Yapılarının Mimarisi ve Çeşmelerin Bölümleri

İlk çeşme yapılarının Antik Roma'da ortaya çıktığı biliniyor. Nympheum denilen bu yapılar, hayvanların sulanması, içme suyunun sağlanması; hem de görsel bir zenginlik yaratma amaçlarıyla yapılmışlardır (Sözen ve Tanyeli, 2011). Daha sonraki dönemlerde çeşme yapılarının çeşitliliği artmış yer seçimi, konumlandırılması, suyun temini, depolanması ve su akarına göre farklı çeşme yapısı tipleri ortaya çıkmıştır.

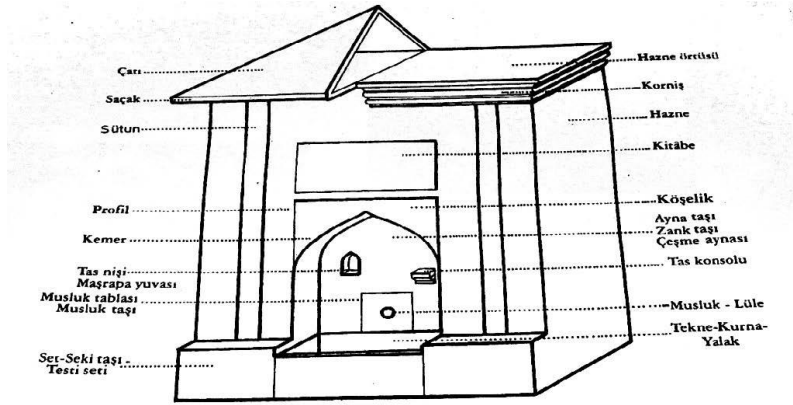
Osmanlıca sözlüklerde "çeşm" kelimesinin göz anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Çeşme kelimesi olarak XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça "sıkaye, ayn" ya da "meska" terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir. Çeşme yapıları, kullanım alanlarına ve mimarilerine göre belli başlı tiplere ayrılmaktadırlar. Genellikle hayır sahiplerinin mahallelerde ve sokaklarda yaptırıkları, cephesinin önünde su içmek için kullanılan maşrapa ve testi koymak için yapılmış önünde hatıl denilen hayvanların ve diğer canlıların su içmesi için suyun toplandığı yeri olan çeşmelere basit mahalle veya sokak çeşmeleri denilmektedir. "Meydanlardaki büyük çeşmelere anıtsal çeşmeler dendiği, camilerin dışında ve içinde abdest almak için yapılmış çeşmelerin de olduğu bilinmektedir. Ayrıca, araştırmalarda konaklarda ve bazı evlerin bahçelerinde akan su sesini dinlemek içinde çeşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır" (Akaslan ve Demirci, 2013).

Türk Su Mimarisinin en tanınmış örnekleri şüphesiz çeşmelerdir. Sözlüklerde kısaca göz gibi olan delik ve bu delikten akan su, diye açık-lanan çeşme kelimesinin yerine, XII-XV. yüzyıllarda Arapça "sıkôye", "ayn" yahut "meşka" terimlerinin kullanıldığı görülür. Çeşme kitabelerinde rastladığımız bu isimlerin yanı sıra, halk arasında da bu çeşit su tesisleri Türkçe, göz, göze, pınar olarak adlandırılmıştır. Türk çeşmeleri genel olarak, kemerli bir niş içerisine alınmış, lüleli bir ayna taşı ve bunun önünde, zemine yerleştirilmiş bir tekneden ibarettir. Ancak, bu çok sade çeşme tipinin dışında, bir cümle kapısı gibi özenilerek yapılmış ve süslenmiş anıtsal çeşmeler de vardır. Anadolu'daki Türk çeşme mimarisi, XIII. yüzyıldan başlayarak, büyük gelişmeler göstermiştir. XVI. yüzyılda klasik karakteristik özellikleri ile Osmanlı Dönemi mimarisinde gözlemlenen çeşme tipleri, XVIII. yüzyılda çeşitlilik kazanmıştır. Duvar çeşmeleri, meydan çeşmeleri, abdest çeşmeleri, sebilli çeşmeler, selsebilli çeşmeleri bunlara örnektir (Önge, 1981).

Türkçe de göz kelimesinin Farsça karşılığı olan çeşim sözünden su kaynağı anlamına gelen çeşme kelimesine ulaşılmıştır. Hazineye toplanarak ya da borularla getirilerek akıtılan suların alınması haliyle lüleli veya musluklu bir hazine şeklinde mermerden, taştan veya diğer malzemelerden yapılmış su alma yeridir (Arseven, 1950).

Dini yapıların dışında yer alan çeşme örnekleri halkın günlük ihtiyacının karşılanması için inşa edilenlerdir. Kâgirden büyük deposu bulunan çeşmelerde musluksuz bir borudan sular öndeki teknelere akıtılmıştır. Tekneler, hayvanların su içme ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmıştır. Hemen her çeşme başına, taştan bir kitabe yapılmış, üzerine çeşitli hayvan veya bitki figürleri oyulmuştur. Kitabesinde, çeşmeyi yaptıran kişinin adı, yapılış tarihi gibi yazılı metin yer alır (Büyük Kültür Ansiklopedisi, 1984). Üst ölçekte iç mekân dış mekân olarak ayrılan çeşme yapıları bazı çalışmalarda mahalle, şadırvan, cami, oda ve anıt çeşme gibi isimlerle gruplandırılmıştır.

Cephe yapısı basit tanımı ile bir hazne önüne inşa edilmiş su akar niştir. Genellikle bu nişin iç yüzünde, hayır sahibinin adını ve yapıldığı tarihi bildiren kitabe bulunur. Bu nişin altına çoğunlukla mermerden bir ayna taşı yerleştirilmiş olup, ortasında su akıtma çörtene veya musluk mevcuttur (Şekil 1).

Şekil 1. Çeşme Bölümleri (Özdeniz, 1995)

Çeşmeler tek cephede, tek musluklu olarak şekillenmekle beraber, çevresi açık olan çeşmelerde birden fazla musluğun diğer cephelere dağıtıldığı da görülür. Devirlerinin üslûplarına ve tezyinatına göre çeşmelerin lüle muslukları farklı malzemelerden imal edilmiş olup bu mimari öğeler dönem özelliklerini taşırlar (Eyice, 1993). Farklı dönemlerde de olsa birçok çeşme de ortak olan bir takım mimari elemanlar mevcuttur. Musluk taşı, tekne, nişler, ayna taşı bunlardan bazılarıdır (Akbaş, 2012).

Musluk taşı /Musluk tablası; musluğun tutturulduğu taş veya maden parçasına denir. Tekne/Kurna/Yalak; çeşmelerin musluklarından akan suların döküleceği yerde çukur olarak mermerden, çiniden veya diğer malzemelerden imal edilen bölüme denir. Niş; musluğun bulunduğu bölümü çevreden ayıran kısımdır. Kemer; diğer mimari yapı çeşitlerinde de olduğu üzere, iki sütun veya ayağı birbirine üstten yarım çember, basık eğri, yonca yaprağı gibi biçimlerde bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını, iki yanındaki ayaklara bindiren tonoz bağlantı olup, cephesinin en belirleyici elemanıdır. Ayna taşı/zank taşı/çeşme aynası; yapı, anıt ve çeşme gibi yerlere konan yazılı veya yazısız süslü taş levhadır. Genellikle taş veya mermer malzemeden üretilen kaplamalardır (Özdeniz, 1995). Tas nişi/maşrapa yuvası, çeşmelerde ayna taşına açılmış, içerisine su içmek için bir tasın koyulabileceği oyuk/hücre bölümdür. Simetrik olarak iki yanda çift veya tek olarak bulunabilirler. Musluk üzerinde tek olarak da bulunabilen nişlerin farklı formlarda tasarlandıkları görülmüştür (Sözen ve Tanyeli, 2011). Maşrapa /tas; metal, toprak vb. malzemelerden üretilmiş ağız açık, kulplu, küçük kaptır. Set /seki taşı/testi seti; çeşmenin yalak, kurna veya tekne denilen kısmının her iki yanında bulunan taştan veya mermerden yapılmış, yüksekçe, yatay düzlüğe verilen addır. Su kapları doluncaya kadar oturup beklemek veya üzerine su kaplarını koymak için kullanılan bu elemanlar testi seti olarak da anılmaktadır. Hazne, suyun depolandığı bölümdür. Taştan, tuğladan veya taş, tuğla karışımından yapılmış olduğu görülen bu elemanın sahip olduğu formun çeşmenin gövde biçimine yansıdığı, onunla paralellik gösterdiği görülür (Özdeniz, 1995). Haznesi olmayan çeşmelerde suyun direkt kaynaktan çeşme ya da lüle denen elemana ulaştığı görülmektedir. Hazne örtüsü; hazneyle meydana gelen kapalı mekânın örtüsüdür (Hasol, 2017). Kitabe; taş, mermer vb. gibi sert cisim üzerindeki oyma veya kabartma yazı, tarih, yazıttır (Türk Dil Kurumu, 1988).

Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi Onarım Süreci

Aldanzade Hacı Osman Çeşme yapısının tarihi bilinmemektedir. Ancak mimari özellikleri ele alındığında XX. yy. da inşa edilmiş olabileceği ve banisinin Aldanzade Hacı Osman Bey olduğu düşünülmektedir. Yapı ustası hakkında bir bilgi yoktur. Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığının 13.05.1977 Tarih ve A-548 Sayılı Kararıyla Tesciline karar verilmiş, Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 25.09.1990 tarih, 901 sayılı ve 10.11.2006 tarih, 1303 sayılı kararlarıyla tescilinin devamı sağlanmıştır.

Yapı Analitik Rölöve Çalışması

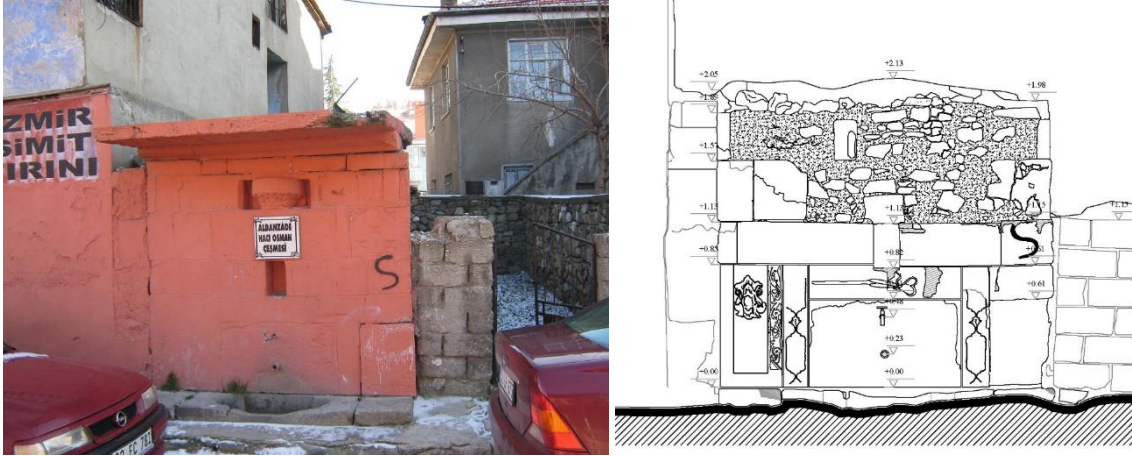
Isparta/Merkez, Çelebiler Mahallesi 1414. sokakta bulunan çeşme yapısı sokak kenarında bir bahçenin içerisinde konumlandırılmıştır (Şekil 2). Özgün su kaynağının Andık Deresi'nden gelen su akarı olduğu bilinmektedir. Bu bilgi mahalle sakinleri ile gerçekleştirilen kişisel görüşmeler ile desteklenmiştir. Daha sonraki süreçte, Isparta Belediyesi'nin alt yapı çalışmaları dâhilinde, sokak üzerinde su tesisatında meydana gelen genel problemin çözülebilmesi için Andık Deresi suyu kesilerek, konut yapıları ile birlikte Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi'ne de tekrar şebeke suyu bağlanmıştır.

Şekil 2. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi Konumu

Şekil 2. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi Konumu

Günümüzdeki haliyle +1.15 m. kotundan itibaren yıkık durumda olan yapının kitabesi bulunmamaktadır. Yerden 21 cm. yüksekte bulunan ve lüle görevi gören demir boru aynalığın merkezine konumlandırılmıştır. Cephede bulunan düzgün kesme taş malzeme üzerine kazıma tekniğiyle işlenen süsleme programı, sonraki dönemlerde yapılan boya/badana sebebiyle net okunamamakta; ancak taş yüzeyinden estampajla elde edilen verilerden ve yapıya ait eski fotoğraflardan bu bölümlerde bitkisel ve geometrik bir süsleme programının uygulandığı anlaşılmaktadır. Yapının musluk taşının hemen üzerinde yer alan tas nişi yaklaşık 15 cm. derinliğindedir. Yapıya ait eski fotoğraflardan tas nişinin üzerinde dikdörtgen bir nişin olduğu ve bu nişin içerisinde devşirme olması muhtemel bir sütun başlığının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine fotoğraflardan elde edilen bilgiler doğrultusunda bu sütun başlığının boyun kısmına rölyef tekniğinde palmet motifinin işlendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi kuzeybatı cephesi ve rölöve çizimi

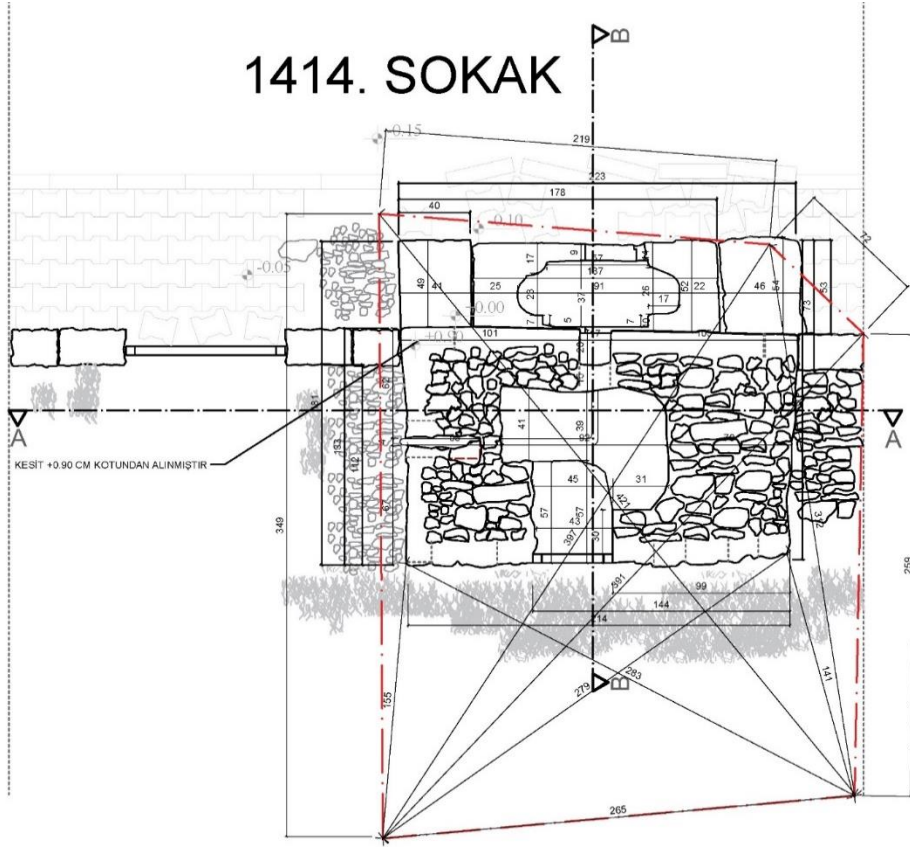
Yapının güneybatı ve güneydoğu cephelerinde kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmış olup güneydoğu cephedeki 45x80 cm ölçülerindeki ahşap kafesli demir kanatlı kapının sonradan yapıldığı düşünülmektedir.

Plan Özellikleri

Yapı cadde/kuzeybatı/ön cephesinden değerlendirildiğinde, mevcut halinde yanındaki yapı ile bitişik nizamda olarak görüntü vermektedir (Şekil 4). Ancak özgün yapı elemanları kapsamında ele alındığında, ayırık nizamlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle üst ölçekte değerlendirildiğinde plan tipolojisi açısından “Bağımsız Çeşmeler” grubuna dâhil edilebilir.

Dikdörtgen formda bir su haznesine sahip olan yapı, 230x138 cm ölçülerinde olup moloz ve düzgün kesme taş malzeme ile yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Sahip olduğu hazne formunun ana kütesine de yansımaları sonucu, yapı kübik bir yapısal forma sahiptir. Dolayısıyla yapıya plan kesitinde mevcut durumda meydana gelen bozulmalar sonucunda kabaca deforme olmuş bir dikdörtgen algılanır.

Planda dikkat çeken orta boşluk su haznesinin (küvetinin) bulunduğu yer olup, üzerinde ahşap malzeme ile elde edilen küçük bir örtü sistemi ile boşluk bırakılmıştır. Planda ayrıca çeşmenin sahip olduğu tekne ve tekne yanlarında bulunan seki taşları görülmektedir. Tekne bölümünün orta taşı, her iki yanında yarım daire (apsidal) biçiminde sonlanmaktadır.

Şekil 4. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi rölöve çalışması (plan)

Cephe Düzenlemesi

Çeşme yapısının cephe kurgusu incelendiğinde, bu tür yapıları oluşturan mimari elemanlardan birçoğunun bu yapıda da bulunduğu görülür. Yapının kuzeybatı/ön/cadde cephesinde çeşmenin doğal kaynaktan su aldığı dönemde kullanılan lüle elemanı ve suyun şebekeye bağlandıktan sonraki çeşmesinin takılı olduğu bir “musluk taşı” mevcuttur. Çeşme mimarisinde bulunan “tas nişi” denilen cephe girintisi ve bu niş ile aynı hizada daha üst kotta ikinci bir niş daha mevcuttur. Özgün halinde bu nişin içerisine bitkisel motiflerle bezenmiş devşirme sütun başlığı bulunmaktadır. Ancak bu taş çeşme yapısı kazaya uğradıktan sonra kütlede ayrıldığı için müze tarafından korumaya alınmıştır. Genellikle kemerle şekillenen niş içerisinde, musluğun ya da lülenin üzerinde bulunan, “ayna taşı” olarak bilinen bezemeli taş ya da mermer elemanlar, bu yapıda özelleşmiş bir niş olmadığı için cephede musluk taşının iki yanında ve daha üst kotlarda konumlandırılmışlardır (Şekil 3).

Yapı yanında bulunan konut binasından ayrı olarak inşa edilmiş ancak daha sonraki süreçte arada kalan boşluk, briket malzeme ile kapatılmıştır. Bu nedenle yapının güneybatı cephesine ilişkin bir bilgi edinilememiş ancak açıklıksız yalın bir cephe olduğu kanısı oluşmuştur.

Kuzeydoğu cephesi üzerinde büyük bir oyuk, malzeme kaybı olan bir alan mevcuttur. Yapıya strüktürel ve malzeme olarak zarar veren bu deformasyonun, Andık Deresi’nden gelen doğal suyun yerine şebeke suyunun kullanımına geçilmesi sırasında tesisat borusunun geçirilebilmesi için yapılan çalışmanın sonucu olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir (Şekil 5).

Güneybatı/arka cephede, su haznesinin/deposunun ahşap çerçevesi, kanadında metal malzeme kullanılan kapağı göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra, yapının köşelerinde kullanılan, moloz taşlara göre büyük ölçekli, düzgün kesme taşlar dikkati çekmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi kuzeybatı ve güneydoğu cepheleri görselleri

Özgün olmayan ancak süreç içerisinde beton kullanılarak inşa edilmiş olan çeşme üst örtüsü, kaza sırasında diğer kaplama malzemeleri ile birlikte çeşme yapısının önüne yere düşmüş, alan çalışmasının rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi için kaldırılmıştır.

Yapım Tekniği ve Malzeme

Yapının (taş) yığma sistemle inşa edildiği görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, kuzeybatı cephesinin tamamı ve güneybatı cephesinin köşeleri, bir anlamda yapının cephe veren bölümleri, düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Yapının iç kısımların da ise moloz taş kullanılmıştır (Şekil 6).

Çeşmenin kuzeybatı cephesi olan sokak cephesinde köşelerde düzgün kesme taşlar taşıyıcı sistemin birer parçası olarak kullanılmış, diğer bölümlerde farklı taş malzemelerden kaplamalar yapılmıştır. Bu taşlardan bazıları mermer bazıları da yöresel “kövke taşı” olarak belirlenmiştir. Kullanılan taşlardan gri renkleri olanlarının; Isparta'nın en eski çeşmesi olan olarak bilinen ve suyunu Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi ile aynı kaynaktan alan Yılan Kırkan Çeşmesi'nde olduğu gibi; yörede “sav” taşı olarak bilinen malzeme olması muhtemeldir (Yakartepe Çelebi ve Gökarslan, 2014).

Yapının çeşmesinden (lülesinden) akan su, yerde çeşme kütesinin önünde bulunan tekneye akmaktadır. Çeşmenin musluk taşı ve teknesinin aynı taş malzemeden üretildiği görülmüştür. Alan çalışmasında yapılan kişisel görüşmelerden bu taş yöresel ağızla “kara taş” denildiği tespit edilmiştir. Teknenin her iki yanında bulunan ve “seki taşı” olarak da bilinen elemanların da yine bu taştan işlendiği görülmüştür. Özgün durumda kireç karışımı harçla inşa edilmiş olan yapıda daha sonraki süreçte yapılan onarımlarda çimento katkılı harç kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapının üzerine sonradan inşa edilen saçağın ise betondan üretildiği tespit edilmiştir.

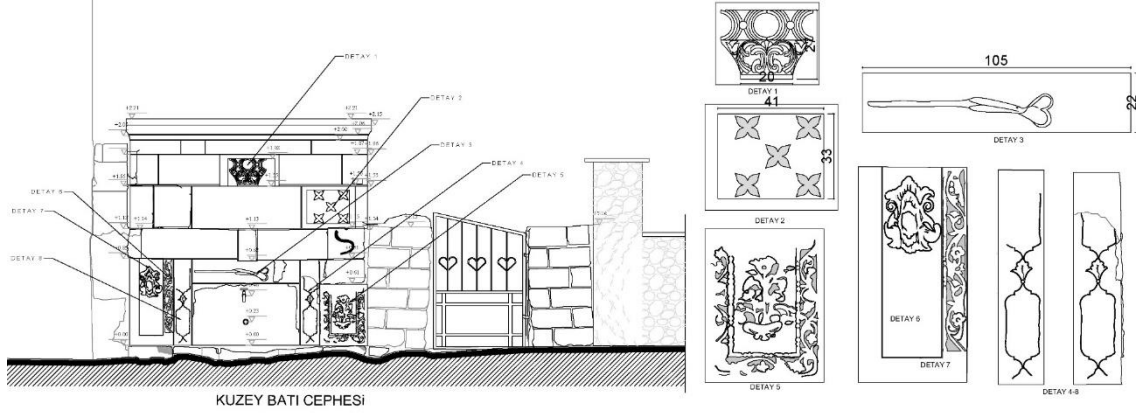

Şekil 6. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi malzeme analizi kuzeybatı cephesi ve B-B kesiti

Yapı Elemanları ve Bezemeler

Yapıyı ve taşıyıcı sistemi oluşturan “kesme” ve “moloz taşlar”, kuzey batı cephesinde farklılaşan “düzgün taş malzemeler”, “çeşmenin teknesi”, iç boşluktaki “taş haznesi”, güneydoğu cephesindeki “kapaklı depo boşluğu”, “saçak”, “seki taşları”dır.

Yaşanan kazadan sonra kuzeybatı cephesindeki bir takım bezemeli taşlar yerlerinden çıkmış, bu taşlar esnafın katkılarıyla yıkım sırasında toplanmış ve mahalle muhtarının haber iletmesi ile Isparta Müze Müdürlüğü’nce teslim alınmıştır. Mevcut durumda; cephede mermer taşlar üzerinde bitkisel formlara sahip oyma bezemelerin olduğu görülmüştür. Müze tarafından alınan, cephe kaplaması olarak kullanılan bazı taşlarda da bezemeler bulunmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi kuzeybatı cephesi restitüsyon projesi ve detayları

Yapıdaki Bozulmalar

Yapıda kabaca üç ana bozulma şeklinden söz edilebilir. Birincisi, süreç içerisinde yapıda çevresel etkiler sonucu meydana gelen daha çok malzemede gözlemlenen bozulmalar, İkincisi bozulmalara karşı yapılan yanlış müdahaleler, Üçüncüsü de yakın zamanda meydana gelen kazadır. Projede her üç bozulmaya yönelik öneriler getirilmiştir (Şekil 8).

Şekil 8. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi kaza sonrası durumu

Yanlış uygulama kaynaklı bozulmalara, yapılan basit onarımlarda kullanılan çimento esaslı harç malzeme ve çeşme yapısının farklı zamanlarda farklı renklere boyanması örnekleri verilebilir. Bu uygulama kullanılan taş malzemelerin yapısal ve kimyasal anlamda zarar görmesine, kütle estetiğinin bozulmasına, yapının yüksek özgünlük oranını yitirmesine neden olmuştur. Kuzeybatı

cephedeki bezemeli taşlarının üzerine uygulanan kalın tabaka boya, kabartma bezemelerin algılana bilirliliğini büyük ölçüde kaybettirmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi bezemeli taşlar üzerindeki boya katmanları

Sokak cephesinde boyaya maruz kalmayan yapı elemanları tekne taşı ve yanlarda bulunan seki taşlarıdır. Bu elemanlarda zamanla malzeme deformasyonları oluşmuştur. “Malzeme kaybı”, “deformasyon” ve “oyuklanma” başta olmak üzere, sokak kenarında bulunan yapıda, egzoz ve nemin etkisi ile “kirlenme” meydana gelmiştir (Şekil 10).

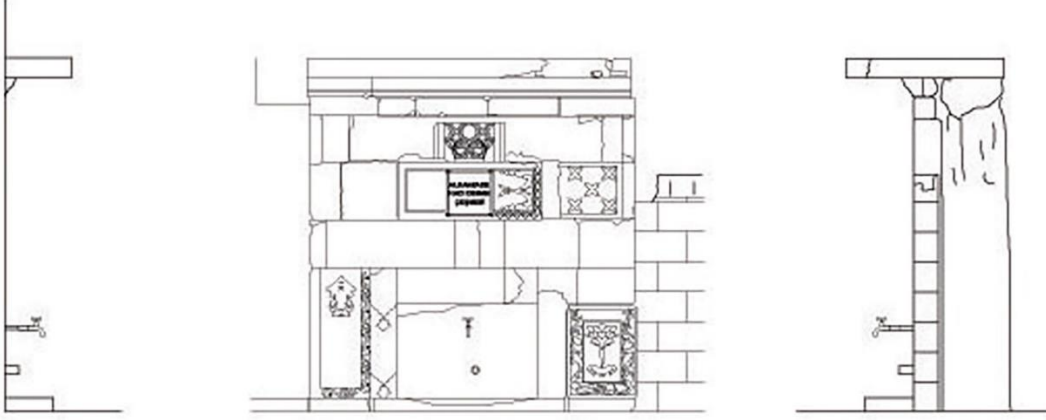
Şekil 10. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi teknesindeki bozulmalar

Sahip olduğu işlevden dolayı süreç içerisinde meydana gelmiş olabileceği düşünülen çiçeklenme ve kristallenme gibi bozulmaların yapının boyanması sonucunda kapandığı düşünülmüş, önerilen temizlik sırasında daha alt katmanlarda bu bozulmalar gözlemlenebilmiştir.

Yapı Restitüsyon Kararları

Tarihçi yazar Selçuk Demirgil “Mazideki Isparta” adlı eserinde kentten “Çeşmeler Şehri” diye söz etmiştir. Çok sayıda çeşme yapısına sahip olan Isparta kentine ait yazılı kaynaklar irdelendiğinde, başta Yılkıran Çeşmesi olmak üzere, Mercan Çeşmesi ve Karbuç Çeşmesi gibi yapılara dair bilgilere ulaşılabilmektedir. En geniş bilgiye Yılkıran Çeşmesi sahiptir. Bu çalışma kapsamında, kent çeşmelerine dair en geniş eserlerden bir tanesi Isparta İli Kültür Envanteri diğeri ise; ilçeler dâhil tüm kentte bulunan çeşme yapılarının çizimleri ile birlikte belgeleme işleminin yapılmış olduğu ait yüksek lisans tezidir (Akbaş, 2012). Bu tez dâhilinde de ulaşılabilen bilgiler kısıtlıdır. Kaynağın sağladığı en önemli veri, çeşmenin 2015 yılında yaşanan kaza öncesi durumuna dair bilgi vermesidir. Çeşmenin üzerinde geometrik ve bitkisel motifli bezemeler dikkati çeker. Çeşmenin çatısına yakın kısımda ve çeşmenin ortasında yer alacak şekilde devşirme sütun başlığı yer almaktadır. Çeşmenin belirli yerlerinde çeşitli süslemeler yer alır (Şekil 11). Kaynaklardan elde edilen veriler ve mevcut durum kıyaslandığında bozulmaların

dışında, yapı plan kurgusu ve cephelerini etkileyen köklü bir dönemsel değişim ya da bir bozulmanın olmadığı kanısına varılmıştır. Bozulmaların müdahale ile giderilmesi sonucunda ortaya çıkan yapının, özgün durumunda olduğu hali olacağı kararına varılmıştır.

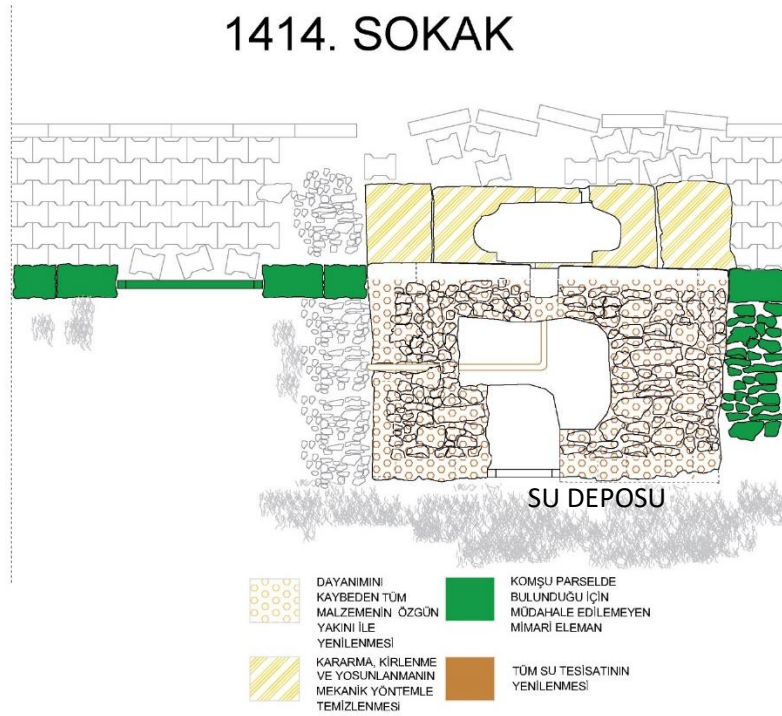

Şekil 11. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi kaza öncesi çizimleri (Akbaş, 2012)

Yapı Restorasyon Kararları

Yapılan analizlerin değerlendirilmesi neticesinde, koruma kavram ve ilkeleri çerçevesinde “temizlik”, “bütünleme”, “sağlamlaştırma” ve “özgün olmayan eklerden/malzemelerden arındırma” başlıkları altında koruma önerileri getirilmiştir. Yapı restorasyon kararları; plan düzeni kapsamında yapılması önerilen müdahaleler, strüktür ve malzeme kapsamında yapılması önerilen müdahaleler olarak ana hatları ile ikiye ayrılmış. Bu kapsamlar altında onarım önerileri ve yöntemleri daha detaylı olarak açıklanmıştır.

Yapıda plan düzeni kapsamında yapılması önerilen müdahaleler de öncelikli olarak; restorasyon çalışması sonrasında da özgün durumda dikdörtgen formda olan yapının bu durumu yine korumasına karar verilmiştir. Yapının özgün deposu da olduğu şekliyle korunmuştur (Şekil 12). Yapı önünde bulunan özgün su teknesinin, sahip olduğu bozulmaya rağmen işlevini sürdürebileceği ve kullanıcı belleğinde “kara taş” olarak var olmasından dolayı, üç parça olarak temizlenerek kullanımına karar verilmiştir. Cephede mevcut olan bezemeli taşların aynen korunması istenmiş, bu kararın yapının özgünlük değerini arttırması hedeflenmiştir. Muhdes olan yapı elemanlarının kullanımı ile geçmiş dönemlerde yapılan onarımların kaldırılarak yerlerine özgün malzeme kullanımı ile yeni inşaların yapılmasına uygun bulunulmuştur. Özellikle çimento harç kullanılan moloz taş örgü ve çeşme üst örtüsü bu nedenle yenilenmiştir.

Şekil 12. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi müdahale paftası (plan)

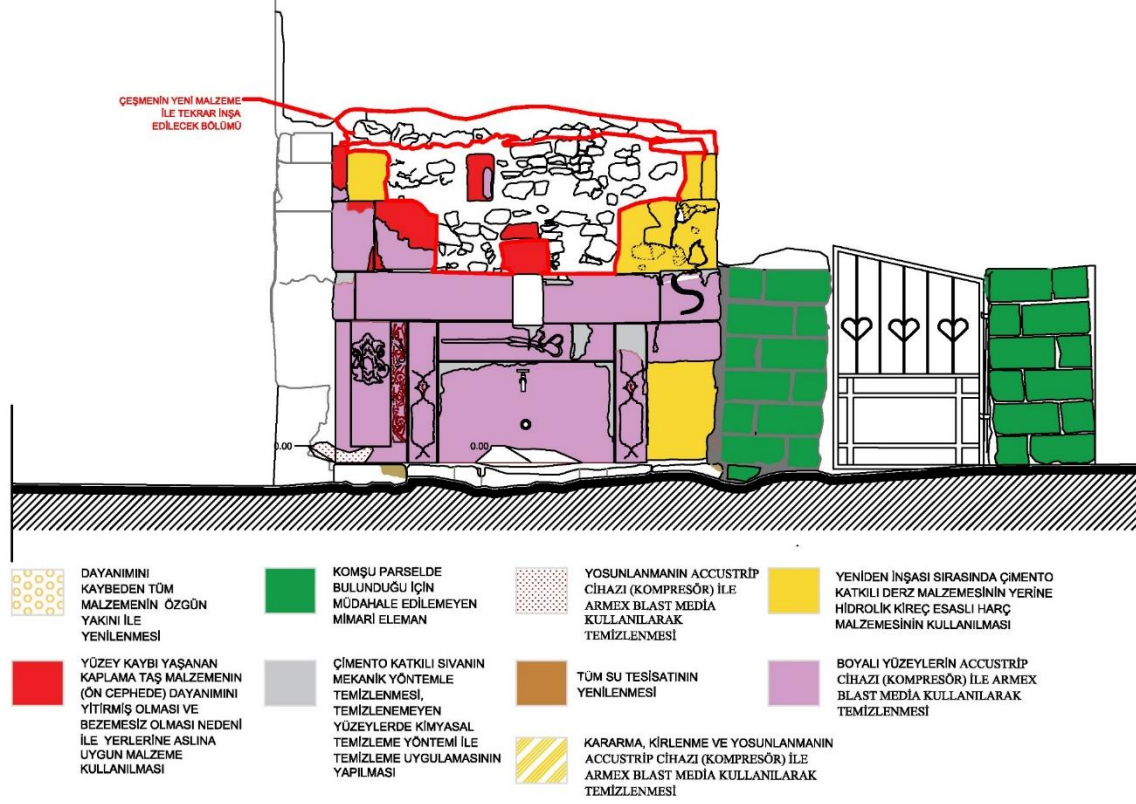
Yapı Müdahale Uygulama Önerileri

Çeşme yapısına bitişik bulunan duvar ilk belirlemelerde muhdes yapı elemanı olarak tespit edilmiş olup, yan parselde bulunması sebebiyle hiçbir müdahalede bulunulamamıştır. Gerekli izinlerin alınması durumunda yıkılabilecek olan duvarın yerine çeşmenin bahçeye bakan cephesinin de algılanabilmesi için ahşap malzemeden imal edilmiş korkuluk kullanılabilir (Şekil 12).

Sokak cephesinde mevcut olan bezemeli ve bezemesiz tüm kaplama taşların itinalı bir şekilde, taşın formuna ve yapısına zarar verilmeyecek şekilde sökülme işlemi gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söküm işleminden önce cephede bulunan her bir taşın numaralandırılma metodu ile işaretlenmesi gerekmektedir. Bu metot onarımı yapılırken cephede tekrar kullanılacak olan kaplama taşlarının yerinin daha kolay belirlenmesi ve tekrar aynı yerlerine yerleştirilmesinde kolaylık sağlayacaktır.

Söküm işlemi gerçekleştirilen kaplama taşların yüzeylerinin temizlenmesi, mevcut özgün bezemelerin korunmasına azami dikkat gösterilerek hava ve su püskürten cihazlar (kompresör) kullanılarak birinci defada toz, toprak, bitki kalıntılarının yumuşatılması ve çözünebilir hale getirilmesi amacıyla sadece su ile ön yıkama yapıp, yıkanan yerler fırça ve küçük el aletleriyle temizlenmelidir. İkinci yıkama gerekli görülürse, suya, hasar vermeyecek miktarda katkı maddesi karıştırılarak tekrar yıkama yapılması ile yüzeylerin özgün şekillerinin, dokularının, renklerinin daha fazla ortaya çıkması sağlanabilir. Üçüncü yıkamada tüm yüzeyler bol su ile durularak onarım işlemlerine başlamaya hazır hale getirilmelidir. Yıkamanın yapılacağı basınç en düşükten başlatılıp, basınç seviyesi yavaş yavaş artırılarak, taş yüzeye uygulanan boyayı sökecek seviyeye deneyerek getirilmesi gerekmektedir. Kullanılan basıncın, taş malzemenin yüzeyine zarar vermeyecek seviyede olması gerekmektedir. Sözü geçen uygulama, belirtilen tüm yüzeyler ve elemanlarda müdahale paftasında görüldüğü şekliyle önerilmiştir. Kaplama malzemelerinin dışında kalan doğal taşlarda don oluşumuna bağlı malzeme kaybı görülmüştür. Taşın fiziksel özelliğini bozan ve dayanımının düşmesine neden olan bu bozulma neticesinde söz konusu malzemenin aslına en yakın olan doğal taş malzeme ile değiştirilmesi malzeme ve statik özellik açısından uygun bulunmuştur. Çeşme önünde bulunan ayna taşında nem dolayısıyla oluşmuş olan

yosunlanmanın mekanik yöntemle temizlenmesine karar verilmiştir. Öncelikle el yardımı ile küçük aletlerle denenmeli, başarısız olunması durumunda yüzeylerin kompresör cihazı ile temizlenmesi önerilmektedir.

Şekil 13. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi müdahale paftası (kuzeybatı cephesi)

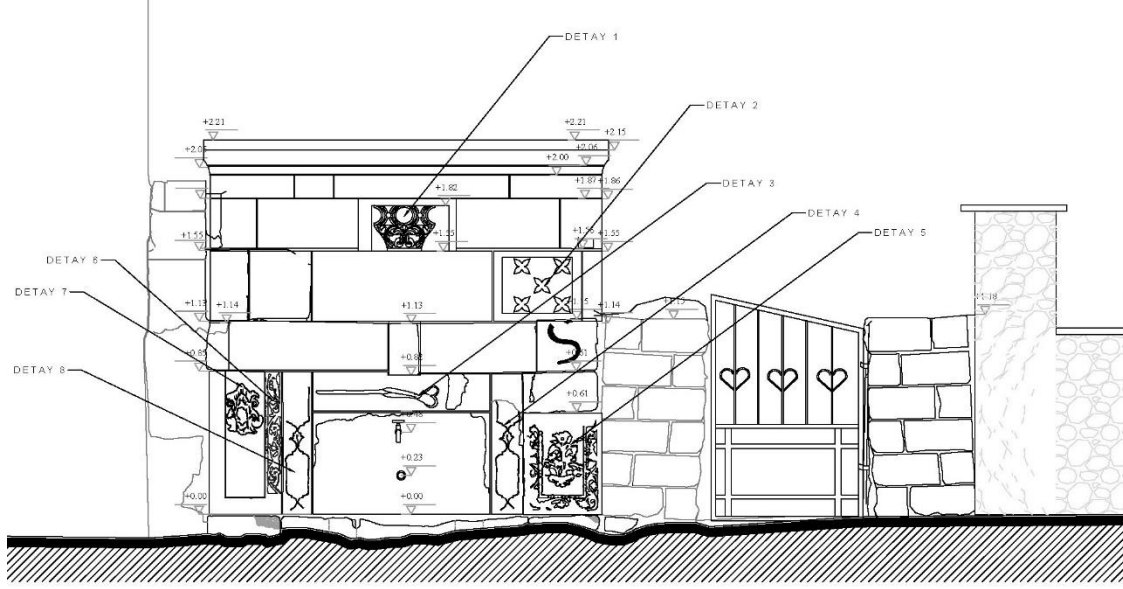
Yapı önünde bulunan su teknesinin üç parça olarak temizlenmesi, kararma, kirlenme ve yosunlanmanın giderilmesi önerilmiştir. Öncelikle sökülmesi gereken sağ ve sol parçaların yerlerinin işaretlenmesi daha sonra sökülme işleminin gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Söküm işlemi gerçekleşen parçaların uygun bir alana alınarak müdahale paftasında belirtildiği üzere mekanik yöntemle temizlenmesi, temizlenen parçaların zemin ve kot ayarlaması yapılarak yerlerine tekrar yerleştirilmeleri uygundur (Şekil 14).

Şekil 14. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi teknesindeki bozulmalar

Sokak cephesinde mevcut olan mermer malzemeden imal edilmiş kaplama yapı malzemelerinin üzerine yer yer çimento esaslı sıva malzemesi uygulanmıştır. Muhdes olan bu sıvanın taş malzemenin yüzeyine zarar verilmeyecek bir şekilde mekanik yöntemlerle (el aletleri ile) temizlenmesi önerilmiştir. Mekanik yöntemlerin taş malzeme yüzeyini yeterince temizleyememesi ve yeterince etkili olmaması durumunda taş yüzeyindeki çimento esaslı sıvanın üzerine çimento çözücü kimyasal maddeler kullanılması gerekecektir. Duvar inşasında

kullanılacak harç ve sıvalar 1 kısım hidrolik kireç 3 kısım agregadan oluşturulabilir. Projede işlendiği ve Şekil 15'teki görselde olduğu şekliyle yıkımdan sonra müze tarafından alınan bezemeli taşların Isparta Müze Müdürlüğü'nden alınıp, önerilen yöntemlerle temizlenerek tekrar özgün alanlara yerleştirilmesi uygun bulunmuş ve bu süreç yasal olarak işletilerek taşlar özenle yerlerine yerleştirilmiştir.

Şekil 15. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi restitüsyon projesi (kuzeybatı cephesi)

Zeminin hazırlanmasında, çimento içermiyor olması, tarihi dokuya uyumlu farklı özelliklerde harç imalatına imkân vermesi, düşük sıcaklıklarda geleneksel yöntemlerle pişirilmiş olması, taş malzemede kullanılabilirliği gerekçeleri ile taşların oturtulacağı alanda doğal hidrolik kireç malzemesi ile taşlara yatak oluşturulması uygun bulunmuştur. Restorasyon projesinde belirtildiği şekilde bu malzeme kullanılarak kot ayarlaması yapılması önerilmiştir. Mevcutta bulunan su tesisatı, metal (demir) malzeme kullanılarak yapılması sonucunda zaman içinde korozyona maruz kalmış, bozulmaya uğramıştır. Bu nedenle tamamının değiştirilmesi gerekmektedir. Tüm bu öneriler doğrultusunda ve restorasyon projesine uygun olarak yapıda gerçekleştirilen restorasyon çalışması şantiye takibi de yapılarak 2019 yılında tamamlanmıştır (Şekil 16).

Şekil 16. Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi restorasyon sonrası kuzeybatı cephesi ve devşirme sütun başlığı

SONUÇ

Tarihi mirasların değer kazanmaya başladığı günümüzde, hasar gören eserlerin onarılarak gerçek sahipleri olan topluma kazandırılma çabaları sürmektedir. Kültürel mirasın bir parçası olan çeşme yapıları, küçük ölçeklerine rağmen kullanım alanları ve inşa edilme nedenleri açısından değerlendirildiğinde, kamusal ve özel nitelik taşımaları, büyük ve küçük ölçekli yapıların parçası olabilmeleri, inşa edildiği dönemin özelliklerini yansıtabilmeleri ve özenle seçilmiş konumları nedeniyle korunmaya değer yapılar arasındadırlar.

Isparta kent merkezinde bulunan Aldanzade Hacı Osman Çeşmesi tescilli olmakla birlikte, fiziksel niteliğinin yanı sıra, sosyokültürel anlamda da bulunduğu sokak için önemlidir. Uzun yıllardır aynı konut kullanıcılarına sahip olan sokakta, bireysel ve toplumsal bellekte yer edinmiş, mahalledeki birçok toplumsal ritüele ev sahipliği yapmıştır. Süreç içerisinde yapılan hatalı onarım uygulamalar, özgün malzemelerin bakımsızlık nedeniyle geçen süre içerisinde yıpranmış olması ve oluşan diğer bozulmalar ve son olarak yaşanan kaza sonrasında meydana gelen hasarların giderilebilmesi için yapının restore edilmesi gerekmiştir. Yapının sahip olduğu tüm kıymetler, yapının aslına uygun olarak, özgün işlevinde ve en az müdahale ile onarılması konusunda destekçi olmuştur.

Gerçekleştirilen alan çalışması sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile oluşturulan rölöve çalışması, restitüsyon projesi sonucunda verilen restorasyon kararlarına bağlı olarak onarım gerçekleşmiştir. Uygulama, yapının onarımında kendine has onarım müdahaleleri önerilmesi ve tecrübe edinilmiş temizleme yöntemlerinin kullanılması dolayısı ile problemsiz olarak tamamlanmıştır. Bu sonuç, su medeniyetine ait kamunun sahip olduğu bir kültür varlığının daha kazanılmasını ve yaşam süresinin artırılmasını sağlamıştır. Yapının korunabilmesi için konuyla ilişkili tüm kamusal ve özel kurum/kuruluşların üzerlerine düşen görevi yerine getirmişlerdir. Kültür varlıklarının korunması aşamalarında bu birliktelik büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akaslan, M., ve Demirci, D. (2013). Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihli Yıllankırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Vakıflar Dergisi*(39), 63-74.
- Akbaş, M. (2012). *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Akdemir, M. S. (2004). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 VE 171 Numaralı Şer'iyne Sicillerine göre)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Arseven, C. E. (1950). *Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayındır Goularas, G. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması. *Alternatif Politika*, 4(2), 129-146.
- Büyük Kültür Ansiklopedisi* (Cilt 4). (1984). Ankara: Başkent Yayınları.
- Demirgil, S. (2007). *Mazideki Isparta-I*. Isparta: Isparta Belediyesi.
- Eyice, S. (1993). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Günyol, V. (1982). *Daldan Dala*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın.
- Isparta Kültür ve Turizm Envanteri*. (2011). Isparta: T.C. Isparta Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kayalı, B. (2005). Isparta Kent Merkezinde Bulunan Sivil Mimarlık Örneklerinin Günümüzdeki Durumları, Koruma Sorunları ve Değerlendirme Önerileri. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Önge, Y. (1981). Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 115-128.
- Özdeniz, E. (1995). *İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri*. İstanbul: Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Şenol, S. (2006). *A'dan Z'ye Isparta'nın El Kitabı* (Cilt 10). Isparta: Kültür Yayınları, Göltaş Kültür Dizisi.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Yakartepe Çelebi, M. E., ve Gökarslan, A. B. (2014). Preservation of Isparta Yılan Kırkan (Yılan Kırkan) Fountain Within the Scope of Sustainability . *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 8(2), 217-220.